

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

ІЛЬЧИШИН В. В. - кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри цивільного та господарського права і процесу Івано-Франківського навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0009-0004-0097-2739

УДК 341.1

DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2024.1.54>

У статті досліджено актуальні питання поняття та змісту європейських стандартів цивільного судочинства. Європейські стандарти формують основу для розвитку українського цивільного судочинства, прагнучи зробити його більш ефективним, справедливим та відповідним до норм міжнародного права.

Проаналізовано наукові позиції щодо трактування понять «європейський стандарт», «європейський стандарт» у цивільному судочинстві та розкрито їх зміст.

Розглядаючи, поняття «європейський стандарт» у правовому контексті, останній трактують як сукупність принципів і норм, закріплених у документах Європейського Союзу та Ради Європи, яких Україна має дотримуватися у цивільному судочинстві для забезпечення єдності судової практики та захисту прав громадян. Досліджено, що до європейських стандартів цивільного судочинства відносять: 1) забезпечення доступу до суду та рівних можливостей для захисту прав та свобод: кожен має право на розгляд своєї справи в суді, а також право на звернення до суду у разі порушення його прав або свобод; 2) гарантування незалежності та безсторонності суддів: судді мають бути незалежними від будь-яких владних чинників та інших впливів, бути безсторонніми та неупередженими; 3) швидкий та ефективний розгляд справ: судові процедури мають бути проведені швидко та ефективно, щоб забезпечити здійснення правосуддя в розумний строк; 4) принцип відкритості та прозорості: судові процедури мають забезпечити публічний контроль за діяльністю судів та довіру до їхніх рішень; 5) забезпечення

права на ефективні засоби правового захисту: кожен має право на ефективні засоби правового захисту, які мають бути доступні та ефективні у захисті його прав та свобод.

Ключові слова: Європейський Союз, європейські стандарти цивільного судочинства, міжнародні стандарти, стандарти цивільного судочинства.

Постановка проблеми

В умовах сьогодення національне право України характеризується низкою завдань, вирішення яких відкриває нові перспективи розбудови як соціальної та правової держави, так і громадянського суспільства, нової якості забезпечення прав і свобод людини. Вирішення поставлених завдань знаходиться у сфері процесуального права, яке у свою чергу потребує удосконалення та наближення законодавства до міжнародних та європейських стандартів у різних сферах діяльності, в тому числі і в правосудді.

Імплементация європейських стандартів у національне процесуальне законодавство означає, що нормативно-правові акти в усіх сферах суспільного життя повинні ґрунтуватися на основоположному принципі верховенства права, а законодавча, виконавча та судова гілки влади мають змінюватися для ефективного захисту прав людини. Саме тому судова система є одним із важливих інструментів упровадження проголошених правових орієнтирів. Проте ефективною може бути лише та судова система, яка відповідає сучасним правовим реаліям, вимо-

гам суспільного життя, ураховує досягнення сучасної юридичної науки та діє відповідно до вироблених світовою спільнотою стандартів судочинства [1, с. 90].

Актуальність даної проблематики полягає в тому, що прогрес України на шляху до демократичних, інституційних перетворень вимагає чіткої організації та проведення системного реформування цивільного судочинства, ураховуючи посилення механізмів правової охорони і захисту всієї системи цивільних прав та інтересів та включаючи національний і міжнародний досвід. Проблема впровадження європейських стандартів у вітчизняне цивільне судочинство активно обговорюється в юридичній науці, але науковці вкладають різний зміст у це поняття, що підкреслює важливість поглибленого теоретико-правового аналізу цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Загальнотеоретичні питання європейських стандартів цивільного судочинства, реформування судової системи України в контексті європейської інтеграції досліджувались у працях С. В. Васильєва, В. А. Василенко, Н. Ю. Голубевої, В. Н. Денисова, А. С. Довгерта, В. К. Забігайла, І. В. Назарова, Ю. Д. Притики, В. І. Тертишнікова, В. Ф. Усенка, Ю. С. Шемшученка, М. Й. Штефана, І. В. Яковюка та ін.

Формулювання завдання

Мета дослідження – розкрити теоретичні питання європейських стандартів у цивільне судочинство України.

Наукова новизна полягає в теоретичному осмисленні європейських стандартів цивільного судочинства та їх загальній характеристиці з точки зору юридичного підходу та практики застосування.

Методологія дослідження

Провідними підходами дослідження стали формально-логічний (догматичний) та юридичний методи наукового пізнання. При дослідженні особливостей поняття «європейський стандарт» у галузі цивільного судочинства використовується як фор-

мально-логічний так і юридичний метод наукового дослідження. За допомогою них виявляються закономірності та виводяться поняття. Формально-логічний (догматичний) метод полягає в логічній послідовності викладу міркувань, у дотриманні законів (тотожності, несуперечності, виключення третього, достатньої підстави) та правил формальної логіки.

Виклад основних положень

В юридичній літературі над дослідженням змісту поняття «європейські стандарти» у галузі цивільного судочинства, працювала достатня кількість науковців. Зокрема, І. М. Яворська у своїх працях приділяла значну увагу ролі і значенню рішень Суду Європейського Союзу у процесі гармонізації законодавства України з правом ЄС та зробила висновок про необхідність застосування прецедентної практики Суду Європейського Союзу під час нормопроекування [2]. В. А. Кройтор та Т. В. Степаненко досліджували стандарти Європейського Союзу у сфері цивільного судочинства і проблему доступу до правосуддя [3]. Р. Ф. Гонгало проаналізувала аспекти імплементації практики Європейського суду з прав людини в цивільне процесуальне право України [4, с. 163-172]. В. Г. Перепелюк розглянув фактори, які впливають на процеси уніфікації процесуального права, зокрема, проаналізував суперечності між такими факторами, як практика Європейського суду з прав людини та практика Конституційного Суду України [5]. Т. А. Стоянова розглянула практику Європейського суду з прав людини як джерело цивільного процесуального права України [4, с. 172-180].

Окремі дослідження поняття «стандарти цивільного процесу» здійснила І. О. Ізарова, в основу яких вона поклала аналіз напрацьованих Дослідницького центру Європейського Парламенту під назвою «Спільні мінімальні стандарти цивільного процесу», визначення з Резолюції Європейського Парламенту від 4 липня 2017 р. та зробила висновки про необхідність запозичення Україною передового досвіду, не втрачаючи при цьому переваг національного підходу до вирішення цивільних справ [5, с. 58-61].

Однак, на сьогодні щодо правового забезпечення впровадження європейських стандартів у сферу процесуально-правового регулювання цивільного судочинства в Україні залишається ще багато недосліджених питань. Зокрема, відсутнє чітке уявлення стосовно того, що являють собою стандарти, які підлягають впровадженню у сферу процесуально-правового регулювання здійснення цивільного судочинства в Україні.

Правові орієнтири судового співробітництва у цивільних справах на законодавчому рівні були задекларовані у ратифікованій в 2014 році Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. До визначених напрямів подальшого розвитку цивільного судочинства віднесено принципи юридичної визначеності і право на справедливий суд, досягнуто домовленості про судове співробітництво у цивільних справах на основі відповідних багатосторонніх правових документів, зокрема конвенцій Гаазької конференції з міжнародного приватного права у сферах міжнародного правового співробітництва, судового процесу [6].

Водночас, Україна зобов'язалася до імплементації європейських стандартів у цивільне судочинство, ратифікувавши Європейську конвенцію та в рамках Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, зокрема: 1) забезпечення доступу до суду та рівних можливостей для захисту прав та свобод: кожен має право на розгляд своєї справи в суді, а також право на звернення до суду у разі порушення його прав або свобод; 2) гарантування незалежності та безсторонності суддів: судді мають бути незалежними від будь-яких владних чинників та інших впливів, бути безсторонніми та неупередженими; 3) швидкий та ефективний розгляд справ: судові процедури мають бути проведені швидко та ефективно, щоб забезпечити здійснення правосуддя в розумний строк; 4) принцип відкритості та прозорості: судові процедури мають забезпечити публічний контроль за діяльністю судів та довіру до їхніх рішень; 5) забезпечення права на ефек-

тивні засоби правового захисту: кожен має право на ефективні засоби правового захисту, які мають бути доступні та ефективні у захисті його прав та свобод.

Ці стандарти включаються до низки законодавчих актів України, зокрема, і до Цивільного процесуального кодексу України, до якого було внесено зміни, щоб він відповідав європейським стандартам у сфері прав людини, забезпечував широкий доступ до суду, гарантував швидкість судових процедур та забезпечував ефективне врегулювання спорів між сторонами. Однак процес вдосконалення процесуального законодавства не може вважатися завершеним: в умовах воєнного стану виявилися малоефективними положення щодо сповіщень учасників справи засобами поштового зв'язку, відсутність електропостачання не дозволила повною мірою користуватися функціоналом електронного судочинства, а зміна місця проживання значної кількості громадян (в тому числі, через виїзд за кордон) призвела до зростання запиту на дистанційні судові процеси [7, с. 10].

Зрозумілим є те, що Україна, як і інші країни-кандидати на вступ до Європейського Союзу, зобов'язана адаптувати своє законодавство до вимог ЄС. Зокрема, у контексті цивільного процесуального законодавства органами ЄС було прийнято ряд директив, що містять вимоги до процесуальних правил, які повинні застосовуватися в країнах-членах та країнах-кандидатах. В такому випадку, з метою адаптації до законодавства ЄС, Україна прийняла ряд законів, які стосуються цивільного процесу. Зокрема, було вдосконалено законодавство про судоустрій та статус суддів, про адвокатуру тощо, які відповідають вимогам ЄС щодо незалежності та професійної етики цих професій.

Разом з тим, було прийнято закони, що реформують виконавче провадження, які відповідають вимогам ЄС щодо ефективності та прозорості виконавчих процедур. Однак, щоб досягти повної адаптації до законодавства ЄС в галузі цивільного процесу, Україні потрібно буде прийняти додаткові законодавчі акти та впровадити практику застосування нових процесуальних правил.

Також, слід наголосити на тому, що основними правовими актами ЄС, що регулюють цивільний процес, є наступні: 1) регламенти: це акти ЄС прямої дії, що є обов'язковими для всіх країн-членів та юридичних осіб у ЄС. Наприклад, Регламент ЄС № 1215/2012 про юрисдикцію та визнання та виконання рішень у цивільних та комерційних справах встановлює правила, які застосовуються при визнанні та виконанні рішень у цивільних справах в ЄС; 2) директиви: це правові акти ЄС, що встановлюють загальну мету, якої країни-члени повинні досягти, але залишають відкритим спосіб досягнення цих цілей. Наприклад, Директива ЄС 2004/48/ЄС про забезпечення прав на інтелектуальну власність встановлює загальні правила щодо захисту інтелектуальної власності в ЄС, але залишає відкритим спосіб реалізації цих правил кожною країною-членом; 3) рішення Суду ЄС: це рішення, які приймаються щодо конкретних питань, що стосуються, в тому числі, і цивільного процесу. Рішення Суду ЄС є обов'язковими для всіх країн-членів та юридичних осіб у ЄС. Наприклад, рішення ЄС у справі "Owusu v Jackson" (C-281/02) визначило принцип юрисдикції, за яким суд країни, де проживає позивач, має право розглядати справу, незалежно від того, де сталося правопорушення [8, с. 11].

В контексті досліджуваної проблематики, доцільно було б вказати на роль та значення міжнародних нормативно-правових актів як джерел цивільного процесуального права, застосування яких є однією з важливих складових розвитку цивільного процесу в сучасному світі.

Міжнародні нормативно-правові акти стають все більш важливими в контексті глобалізації та міжнародної співпраці, що вимагає забезпечення взаємодії між різними правовими системами. До міжнародних нормативно-правових актів, які можуть використовуватися як джерела цивільного процесуального права, відносяться: 1) конвенції та угоди, укладені міжнародними організаціями, такими як ООН, Рада Європи, Міжнародна організація цивільної авіації, Міжнародна морська організація та інші; 2) міжнародні документи, такі як Всесвітня декларація прав людини, Міжнародний пакт

про громадянські та політичні права, Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод тощо; 3) рішення міжнародних судів та трибуналів, таких як Міжнародний суд ООН, Міжнародний кримінальний суд, Європейський суд з прав людини, Єдиний патентний суд ЄС тощо [8, с. 12].

Застосування міжнародних нормативно-правових актів як джерел цивільного процесуального права може забезпечити введення нових ідей та принципів в цивільний процес, а також розвиток та удосконалення чинних правових норм. Крім того, міжнародні нормативно-правові акти можуть стати джерелом вирішення спорів та конфліктів, що виникають у зв'язку з міжнародними справами, наприклад, з транскордонними справами або справами, пов'язаними з іноземними інвестиціями.

Застосування міжнародних нормативно-правових актів у цивільному процесі може мати свої складнощі, пов'язані із тлумаченням та застосуванням норм, які містяться у міжнародних документах, оскільки вони можуть бути складнішими та абстрактнішими, ніж вітчизняні закони, термінологічний апарат також може бути невідповідним як з огляду на розбіжності правових систем, так і мовні особливості (зазвичай мовою міжнародних актів є англійська, деякі акти викладаються англійською та французькою мовою, деякі – англійською та українською, в перекладах яких можуть бути розбіжності).

Саме тому у практиці Європейського Суду з прав людини знайшов поширення принцип «автономного» тлумачення термінів Європейської конвенції: їхній зміст з'ясовується виходячи з мети самої Конвенції, а не положень національного законодавства кожної із країн-учасниць. Наприклад, поняття «суд» вживається як такий, що не обов'язково означає орган, «вбудований» в класичну судову систему держави. Під цим поняттям ЄСПЛ охопив конвенційні стандарти права на суд й арбітражі, адміністративні комісії, трибунали, осіб, що здійснюють розгляд визначених законом справ. Окрім цього, юристи-практики вказують на те, що можуть виникати проблеми з розбіжностями між нормами міжнародного та вітчизняного права, що може створювати

суперечності у застосуванні цивільних процесуальних норм. Однак, зазвичай такі колізії долаються так званим принципом «примату» (або пріоритету) норм міжнародного права [8, с. 13].

В такому випадку, застосування міжнародних нормативно-правових актів у цивільному процесі має свої переваги та складнощі, проте відповідне застосування міжнародних норм може сприяти розвитку та удосконаленню цивільного процесуального права.

Висновки

Отже, проаналізувавши вищенаведене, можна дійти висновку про те, що європейські стандарти цивільного судочинства України – це сукупність принципів і норм, закріплених у документах Європейського Союзу та Ради Європи, яких Україна має дотримуватися у цивільному процесі для забезпечення єдності судової практики та захисту прав громадян. Вони включають вимоги до справедливої судового розгляду, рівності сторін, незалежності суддів та інших аспектів, що є обов'язковими для країн-членів ЄС та тих, хто прагне членства. Їх вплив на забезпечення єдності судової практики в демократичних країнах світу і Європи незаперечний. Всебічне втілення таких стандартів у життя в контексті судової реформи в Україні є актуальним та має важливе значення для забезпечення єдності судової практики, поступального демократичного розвитку нашої країни на шляху впровадження принципів верховенства права, захисту прав людини, утвердження принципу людиноцентризму і побудови правової держави.

Слід відзначити, що успішна реалізація комплексу реформ системи судочинства, спрямованих на забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу, потребує наукового супроводження не лише щодо проблематики визначення європейських стандартів, які підлягають впровадженню у сферу процесуально-правового регулювання здійснення цивільного судочинства в Україні, але й наукового аналізу інтерпретаційно-правової та правозастосовної діяльності процедур впровадження цих стандар-

тів, що створює перспективні напрями для подальших наукових досліджень.

Література

1. Круковес В.В. Міжнародні стандарти цивільного судочинства: поняття та ознаки. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. Том 31 (70) Ч. 1 № 2, 2020. С. 90-94.

2. Яворська І. М. Значення практики суду Європейського Союзу у процесі гармонізації законодавства України з правом ЄС. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1. URL: http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsv/01_2010/yimpys.pdf.

3. Кройтор В. А., Степаненко Т. В. Стандарти Європейського Союзу в сфері цивільного судочинства і проблема доступу до правосуддя. *Наукові записки Харківського економіко-правового університету*. 2005. № 1(2). С. 64-76.

4. Актуальні питання цивільного судочинства у світлі судової реформи в Україні: монографія [С. В. Ківалов, Н. Ю. Голубева, І. В. Андронов та ін.]; за заг. ред.: Н. Ю. Голубевої; НУ ОЮА. Одеса: Юридична література, 2017. 212 с.

5. Ізарова І. О. Спільні стандарти цивільного процесу в ЄС: загальна характеристика та перспективи реалізації. *Наукові записки НаУКМА*. Юридичні науки. 2018. Т. 1. С. 55-61.

6. Угода про партнерство та співробітництво між Україною і Європейським Співтовариством та їх державами-членами від 14 червня 1994 р. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_012.

7. Перепелюк В. Г. Уніфікація процесуального права: погляд через призму адміністративного судочинства (частина 1). *Публічне право*. 2013. № 1. С. 67-72.

8. Сучасні проблеми цивільного та цивільно-процесуального права (в частині цивільно-процесуального права): навч.-метод. посіб. [Електронне видання] / Н. Голубева, І. Бут, О. Полуніна, Ю. Полюк, Ю. Цалко; Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». Одеса: Фенікс, 2023. 190 с.

Ilchyshyn V. V.

*Candidate of Law, Senior Lecturer, Department of Civil and Commercial Law and Process, Ivano-Frankivsk Educational and Scientific Law Institute, National University «Odesa Law Academy»
e-mail: vitaliyilchyshyn@ukr.net.*

The article examines topical issues concerning the concept and content of European standards of civil procedure. European standards form the basis for the development of Ukrainian civil procedure, seeking to make it more effective, fair and consistent with international law.

The article analyses scientific positions on the interpretation of the concepts of European standard and European standard in civil proceedings and reveals their content.

When considering the concept of European standard in a legal context, the latter is interpreted as a set of principles and norms enshrined in the documents of the European Union and the Council of Europe, which Ukraine must adhere to in civil proceedings to ensure the unity of judicial practice

and the protection of citizens' rights. Research shows that European standards of civil proceedings include: 1) ensuring access to court and equal opportunities for the protection of rights and freedoms: everyone has the right to have their case heard in court, as well as the right to appeal to the court in case of violation of their rights or freedoms; 2) guaranteeing the independence and impartiality of judges: judges must be independent of any authorities or other influences, and must be impartial and unbiased; 3) prompt and efficient consideration of cases: court proceedings must be conducted promptly and efficiently to ensure that justice is done within a reasonable time; 4) the principle of openness and transparency: court proceedings must ensure public scrutiny of the activities of the courts and confidence in their decisions; 5) ensuring the right to effective legal remedies: everyone has the right to effective legal remedies, which must be accessible and effective in protecting their rights and freedoms.

Keywords: European Union, European standards of civil procedure, international standards, standards of civil procedure.